Downloaded from UvA-DARE, the institutional repository of the University of Amsterdam (UvA)
http://dare.uva.nl/document/100879

File ID 100879
Filename 4 VOLKSMANNEN EN VRIJMOEDIGE VRIENDEN

SOURCE (OR PART OF THE FOLLOWING SOURCE):
Type Dissertation
Title Waarachtige volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam, 1848-1894
Author D. Bos
Faculty Faculty of Humanities
Year 2001
Pages 444

FULL BIBLIOGRAPHIC DETAILS:
http://dare.uva.nl/record/90886

Copyright

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (http://dare.uva.nl)

4

VOLKSMANNEN EN VRIJMOEDIGE VRIENDEN

Anders dan de Duitse communisten bleven radicale journalisten als Jan de Vries van *De Hydra* na 1848 wel in volle openbaarheid actief. Wisten de communisten de onderlinge banden ook zonder formele organisatie jarenlang te bewaren, de radicale pers had zelfs nooit zo'n organisatorisch verband gekend. Verschillende pogingen om de radicale oppositie te verenigen, liepen stuk op de zelfingenomenheid en het grote onderlinge wantrouwen van de kopstukken in dit milieu.

Het lot van *De Hydra* illustreert de verwarring en verdeeldheid waaraan de radicale oppositie na 1848 ten prooi viel. In de zomer van 1850 richtten redacteur Jan de Vries en uitgever N.W. van Nifterick, samen met een aantal andere radicale voormannen, in Rotterdam een Democratische Hoofdvereeniging op, die echter al na een halfjaar van onderling gekrakeel ontbonden moest worden.[1] Ook andere pogingen tot concentratie mislukten jammerlijk. Adriaan van Bevervoorde, de meest vooraanstaande onruststoker onder de krantenschrijvers, verhuisde in de zomer van 1850 van Den Haag naar de Amsterdamse Warmoesstraat om er zijn blad *De Burger* samen te voegen met *De Hydra*. Het nieuwe blad ging aanvankelijk *De Burger en de Hydra* heten, maar werd al na een paar maanden omgedoopt tot *De Burger en de Volksstem*. Van Bevervoorde en De Vries voerden samen de redactie, terwijl Van Nifterick in de Koestraat als drukker en uitgever optrad. In april 1851 besloten de redacteuren evenwel uiteen te gaan en werd De Vries redacteur van de eveneens bij Van Nifterick gedrukte *De Volksstem*. Nog diezelfde maand kregen redacteur en uitgever het op hun beurt met elkaar aan de stok, met als gevolg dat voortaan *De Volksstem* in de Koestraat bij van Nifterick bleef verschijnen, terwijl aan de overkant van de Nieuwmarkt, aan de Rechtboomssloot, Jan de Vries *De ware Volksstem* het licht deed zien.[2] Het bundelen van krachten was zeker niet het sterkste punt van deze radicalen. Als eenzame voorvechters van het volksbelang kwamen zij aanzienlijk beter tot hun recht.

Het maatschappelijke en politieke denken in deze kring van radicalen valt nauwelijks onder een gezamenlijke noemer te brengen, maar allen deelden een afkeer van de heersende machten en richtten zich bij voorkeur tot het werkende volk. Zelf presenteerden deze tribunen zich als de ware vrienden van het volk of 'volksmannen'.[3] Met hun appèl aan 'het volk' in brede zin effenden de volksmannen de weg naar sociale en politieke mobilisatie van Amsterdamse werklieden.

Met adressen, brochures, gedichten en liedteksten hebben de volksmannen hun boodschap aan den volke verkondigd. Die boodschap was in politiek opzicht misschien niet altijd even helder of consistent, de teksten maken wel duidelijk hoe de volksmannen aansluiting zochten bij de opvattingen en mentaliteit van hun publiek. Daarin werden zij bijgestaan door een kleine schare vaste aanhangers die hand- en spandiensten verleenden. Drukkers, uitgevers en boekverkopers vormden een onmisbare schakel tussen de volksmannen en hun lezers, maar ook op andere wijzen werden de volksmannen bijgestaan door een troepje vrijmoedige vrienden: mannen uit het volk die geen blad voor de mond namen als het op de verdediging van hun eer, recht en vrijheid aankwam.

De beweging rond de volksmannen zou er nimmer in slagen een formele, ordelijke organisatie op te bouwen. Initiatieven sneuvelden in onderlinge onenigheid; ijdelheid en al te grote aspiraties maakten samenwerking tussen de verschillende volksmannen veelal onmogelijk, en consistente politieke doelstellingen ontbraken grotendeels. Dat liet echter onverlet dat zich onder de aanhang van de volksmannen in de loop der jaren een informeel netwerk ontwikkelde, waarin gaandeweg een functionele rolverdeling herkenbaar werd.

MOZES SALVADOR: EEN VOLKSMAN EN ZIJN AMSTERDAMSE VRIENDEN

Kampioen aller dwarsliggers was in de eerste jaren na 1850 wel Mozes Salvador, een jonkheer van joodse komaf, voormalig ritmeester bij de Lichte Dragonders en roerig lid van de Haarlemse gemeenteraad.[4] Met vele bekende figuren uit de radicale oppositie heeft deze Salvador samengewerkt, maar steeds brak die samenwerking na korte tijd en met veel rumoer weer af. Pas zodra deze wat zonderlinge man de kans kreeg alle aandacht voor zichzelf op te eisen, was hij op zijn best. Jonkheer Mozes Salvador had heel wat noten op zijn zang en liet weinig kwesties onbesproken. In zijn doorlopende campagne tegen alles en iedereen valt een rode draad dan ook moeilijk te ontwaren. De schijnbaar eindeloze reeks brochures van zijn hand vertoont op het eerste gezicht nauwelijks enige samenhang. Naast de zedelijke verheffing van de Israëlieten, invoering van een jurysrechtspraak en hervorming van de kieswet, had vooral een reeks zeer uiteenlopende, hoogst persoonlijke kwesties zijn warme belangstelling.

Een goed voorbeeld vormt een wel heel triviale kwestie rond de verkoop van een stuk grond door de gemeente Haarlem. De laatste eigenaar, zaakwaarnemer Simon Fongers, voelde zich in de transactie zeer tekortgedaan en wist Salvador voor zijn zaak te winnen. Salvador wijdde daarop een complete reeks brochures en pamfletten aan de zaak, drukte alle processtukken *in extenso* af en wist de tegenpartij zodanig te beledigen dat hij, samen met Simon Fongers, juridisch vervolgd werd. Door zich wegens smaad te laten vervolgen, kreeg Salvador gelegenheid de pose van martelaar aan te nemen, een buitenkans die hij gretig te

baat nam. Toen hij eenmaal samen met Fongers was veroordeeld en in april 1856 in een Amsterdamse cel was beland, kon succes niet meer uitblijven. Toen de twee na een week weer vrijkwamen, werden zij door een menigte van duizenden welkom geheten. Op het Leidseplein kon men over de hoofden lopen, in de grachten lagen schuiten vol nieuwsgierigen en sommigen klommen zelfs in bomen en op daken om een glimp van de dwarse jonker op te kunnen vangen: 'De donderende en hartelijke vivats en hoerahs [...] schenen geen einde te zullen nemen.'[5]

Hoe graag Salvador ook in het centrum van de aandacht stond, helemaal alleen voerde hij zijn campagnes niet. Met hem trokken een aantal minder prominente volksvrienden op, die hun loyaliteit en aanhankelijkheid bewezen door jarenlang genoegen te nemen met een plekje in de schaduw van de roerige jonkheer. Behalve de Haarlemmer Simon Fongers waren dat vooral Amsterdammers. Een organisatie van Salvador-adepten is weliswaar nooit van de grond gekomen, dat nam niet weg dat zijn Amsterdamse aanhangers elkaar wisten te vinden om gezamenlijk zorg te dragen voor voldoende publieke aandacht voor hun leidsman.

Salvadors belangrijkste steunpilaar in Amsterdam was zonder twijfel Gerhard Thomas Mohrman, een voormalig ambtenaar bij de accijnzen die als vrijwilliger tijdens de Tiendaagse Veldtocht had gediend, vervolgens tien jaar aan de grens had gestaan en daarna, naar eigen zeggen, vijftien maanden bittere armoede in het dankbare vaderland had ondervonden. Sinds het begin van de jaren veertig leefde Mohrman van zijn pen.[6] In het begin van 1848 had hij zich nog fel afkerig getoond van revolutionaire woelingen. In het dichtstukje 'Aan De Lamartine', verschenen toen de Franse dichter zich als voorman van de revolutie had opgeworpen, hekelde Mohrman diens dweepzieke hoofd, dat hem de 'Dichterveeder' in schuldloos bloed had doen dopen.[7] Niet lang daarna echter moet de geest der rebellie ook over Mohrman vaardig zijn geworden. Misschien was het de verhuizing naar de Pijlsteeg, waar hij zich in april 1852 als boekverkoper tussen de communist Ludwig Gödecke en drukker N.W. van Nifterick vestigde, die Mohrman in de rijen van de radicale oppositie heeft gebracht. Vaststaat dat hij al een halfjaar na die verhuizing voor het eerst voor de rechter stond, als zovele radicalen vóór hem aangeklaagd vanwege een drukpersdelict. De opgelegde boete betaalde hij demonstratief niet: ''t geld is tegenwoordig veel te duur, om 't zoo maar weg te smijten'.[8] De ordelievende en godvrezende schrijver van 'Aan De Lamartine' was daarmee onherkenbaar veranderd. Voor de literaire wereld had hij dan ook voorgoed afgedaan.[9]

De radicale oppositie zag na 1848 de rechterlijke macht, niet zonder reden, als een bij uitstek conservatief bolwerk. De radicalen waren het erover eens dat zonder een grondige hervorming van de rechtspraak, voor het volk geen recht te halen was.[10] Dat Salvador bij herhaling in juridische kwesties verwikkeld raakte, gaf hem daarom een hoge symboolwaarde. Ook Gerhard Thomas Mohrman kon in zijn aanklachten tegen gerechtelijke willekeur uit eigen ervaring putten. Op 27 april 1856, uitgerekend de dag waarop Mozes Salvador en Simon

Fongers gratie werd verleend en beiden groots werden ingehaald, belandde Mohrman in de cel. De Haarlemmers Salvador en Fongers kwamen vrij ter gelegenheid van de grootse huldiging van de uitvinder van de boekdrukkunst Laurens Coster, wiens standbeeld die dag in Haarlem feestelijk werd onthuld. Blijkbaar werd deze nationale feestdag rond de vrije drukpers van het vaderland tevens een geschikt moment geacht om Mohrmans al te vrijmoedig gebruik van diezelfde drukpers alsnog te bestraffen. Mohrman werd vastgezet om hem te dwingen tot betaling van de boete van 250 gulden die hem in december 1852 was opgelegd. Omdat Mohrman het benodigde bedrag onmogelijk op kon brengen, zou deze lijfsdwang neerkomen op een gevangenisstraf van een halfjaar. Eenmaal in de cel werd het hem ook nog eens onmogelijk gemaakt een gratieverzoek in te dienen. Uiteindelijk lukte dat zijn advocaat wel, maar het antwoord was negatief en arriveerde pas één dag voordat de zes maanden kerker waren verstreken.[11] Eenmaal weer op vrije voeten aarzelde Mohrman niet de gang van zaken in druk bekend te maken, aan het slot van zijn relaas de lezers naar hun oordeel vragend:

> Wat dunkt u, Landgenoten! van het Recht in Nederland? Is het, zoo als Jonkheer M. Salvador zegt: duur en slecht?... *ja* of *neen*?[12]

Voor het succes van Mozes Salvador moet Mohrmans pen van onschatbare betekenis zijn geweest. Terwijl de geschriften van Salvador zelf uitblonken in uitvoerigheid zonder dat ooit het belang of de kern van de zaak helder werd gemaakt, gaf Mohrman in overzichtelijke, berijmde teksten zin en betekenis aan de ingewikkelde en schijnbaar zinloze kwesties waar de jonkheer in verzeild raakte. Wanneer Salvador aandacht vroeg voor de Haarlemse 'grondkwestie' van Simon Fongers, deed hij dat door eindeloze stukken correspondentie, contracten, wetteksten en processtukken zonder kop of staart af te drukken. Mohrman probeerde daarentegen in begrijpelijke verzen uit te leggen waar het zijn held werkelijk om ging en waarom hij de steun van het volk verdiende. Tegelijkertijd slaagde Mohrman erin, de persoonlijke grieven van Salvador te vertalen in maatschappelijke vraagstukken van recht en onrecht. Pas door die vertaling werd de eeuwige querulant herkenbaar als volkstribuun:

> Gij, Salvador! tart onversaagd het lot;
> En zij dat lot ook ballingschap of kerker, –
> Geen nood! gij strijdt getrouw voor 't Recht en God;
> En dát – dát maakt in 't strijden u nog sterker.

Bitter moest Mohrman echter vaststellen dat het volk in zijn slavernij berustte. De lafheid en traagheid van het volk staken schril af bij de moed en doortastendheid van Salvador, de 'Krijgsman, Vriend en Tolk' van het volk, die onvermoeibaar strijden bleef voor recht en vrijheid:

Wél vóélt het Volk de keten – die het knelt, –
Maar 't heeft geen Moed zijn slavenboei te breken;
Zelfs durft het tegen Onrecht en Geweld,
Tot Zelfbehoud, geen moedig woordtjen spreken.[13]

Een ereplaats in de Nederlandse literatuur heeft Gerhard Thomas Mohrman zich met deze strofen niet weten te veroveren, maar voor de wervingskracht van de warhoofdige Salvador was Mohrmans dichterspen van doorslaggevend belang.

SALVADORS VRIENDEN OP EIGEN KRACHT

De Amsterdamse vriendenkring van de Haarlemse jonkheer wist niet alleen middels de drukpers belangstelling te wekken. Ter gelegenheid van Salvadors herhaalde maar vergeefse kandidatuur voor de Tweede Kamer, werden in de jaren 1852-1854 openbare bijeenkomsten in zaal Odéon aan het Singel belegd. Deze vergaderingen trokken veel volk, tot wel 900 man, terwijl aanhangers van Oranjevriend Joost Burlage luidkeels van hun afkeuring blijk gaven.[14] Juist dit rumoerig verloop van de volksvergaderingen maakte Salvadors publieke optredens tot gedenkwaardige gebeurtenissen. Het waren de Amsterdamse aanhangers van Salvador die met deze bijeenkomsten in Odéon de volksvergadering als politiek mobilisatiemiddel in Amsterdam introduceerden. Daarmee hanteerden zij als eersten een wapen dat in de verdere geschiedenis van de Amsterdamse arbeidersbeweging een doorslaggevende en onvervangbare rol zou blijven spelen.

Salvadors Amsterdamse vrienden vormden een solidair en loyaal, maar ook erg zelfbewust en nogal eigengereid gezelschap. Dat ondervond de Jonkheer zelf toen hij in 1856 een hooglopend conflict kreeg met mede-opposant A.H. van Gorcum, de toenmalige redacteur van het nog door Jan de Vries opgerichte radicale spotblad *Asmodée*. Dergelijke conflicten waren in dit milieu schering en inslag, en stelden de aanhang van de twistende volksmannen telkens voor een groot dilemma: voor wie te kiezen? De ruzie tussen Salvador en Van Gorcum ging over geld en was uitgebroken terwijl Mohrman zijn zes maanden celstraf uitzat. Gedurende dat halfjaar waren Mohrmans vrouw en kinderen in leven gehouden door de gezamenlijke inspanningen van de kring rond Salvador en Van Gorcum en zijn vrienden. Mohrman had daarom morele verplichtingen aan beide kampen en koos er nu nadrukkelijk voor, geen partij te kiezen. De schrijver beloofde 'beide partijen getrouw [te zullen blijven], zoolang die beide partijen de goede zaak des Volks getrouw blijven':

> Willen de vijanden van den Jonkheer *M. Salvador* den schrijver hierom zwart aanzien, hij kan 't niet helpen. Hij gaat zijn éigen weg; en *zoekt* hij al geen strijd, -hij *vreest* dien ook niet; uit welke hoek de wind dan ook mocht komen opzetten. En daarmee basta!...[15]

Inderdaad heeft Mohrman vanaf 1856 een volkomen zelfstandige positie ingenomen. Mozes Salvador speelde op dat moment al nauwelijks meer een rol in Amsterdam. Zijn roerige leven zou hij eindigen in Meerenberg bij Bloemendaal, de inrichting voor geesteszieken.

Het werk van Mohrman was niet bedoeld voor fijnzinnige liefhebbers van poëzie. Zijn thema's en toonzetting waren er veeleer op gericht de ontevredenheid van het volk aan te wakkeren en te mobiliseren tot de strijd voor 'Recht en Vrijheid'. De vorm waarin dat gebeurde leende zich uitstekend voor lezing in groepsverband. Daarmee hanteerden de volksvrienden een medium dat de afstand tussen mondelinge traditie en leescultuur kon overbruggen. Mohrmans gedichten sloten dan ook nauw aan bij het soort luimige dichtwerken waarmee in deze jaren bruiloften en partijen luister werd bijgezet. Zijn werk was onmiskenbaar bedoeld om hardop te worden voorgedragen aan een publiek dat zowel de sociale en politieke grieven kon navoelen als de ongepolijste en soms platvloerse humor kon waarderen.[16]

Het was hetzelfde publiek dat ook levendige herinneringen aan voorbije oproeren koesterde en de traditie in jaren van rust en orde wist te bewaren. Met dit publiek voor ogen moet Mohrman in de gevangenis zijn 'tijdzang' *Geen belasting meer op de boter!!!* hebben gecomponeerd. Een zware stedelijke accijns op de boter was in 1830 ingevoerd om de deelname van Amsterdamse schutters aan de Tiendaagse Veldtocht mogelijk te maken. Fijntjes herinnerde Mohrman zijn toehoorders eraan dat die 'muis- en kikvorsch-krijg' alweer een kwart eeuw geleden was beëindigd, terwijl de opbrengsten van de boteraccijns nu werden vermorst aan het nieuwe monument op de Dam, gewijd aan de reeds sedert lang vervlogen 'volksgeest van 1830'. Daarom riep Mohrman Amstels vrouwen in 1857 op de afschaffing van de boteraccijns te eisen, en bood hij aan te helpen bij het opstellen van een rekwest:

Aanvaardt uw taak met Geestdrift, lieve Schoonen!
Ontziet geen moeite, of weêrstand of gevaar:
De zegepraal zal wis uw werk bekroonen!
Zijt vrouwen als een Kenau Hasselaar!
Trekt moedig, in geslotene gelederen,
In 't zondagskleed getooid, naar 't Raadhuis heen,
Voert fier daar 't woord, en laat u niet vertederen,
Door zoete praat van Stads Regeerings-leên.[17]

Met deze ondubbelzinnige marsorder voor een protestdemonstratie richting raadhuis leek Mohrman de herinnering aan het Damoproer van negen jaar eerder bewust op te roepen.

Ook in Mohrmans meest luchthartige werk viel nog een ondertoon van sociaal verzet te beluisteren. Het zelfverzonnen gerucht van een dreigende belasting op de hoepelrokken bracht hem, 'vrijmoedig Vriend van 't lieve Vaderland en van

de lieve Vrouwen', tot een berijmd ontwerp van een nieuwe belastingwet. De modebewuste dames konden volgens dit plan gespaard blijven, mits eindelijk de vette renteniers en pensioentrekkende ministers behoorlijk zouden worden aangeslagen.[18] Bedoeld als scherts, had dit plan vanuit het oogpunt van een rationeel en consistent politiek programma natuurlijk bijzonder weinig om het lijf. Mohrmans eigen publiek zal de grap desalniettemin hebben gewaardeerd.

De verzelfstandiging van Salvadors Amsterdamse vriendenkring kreeg in 1857 een krachtige impuls door een conflict waarin een van hen betrokken raakte. Albert Hofman, een Amsterdamse slager uit Salvadors gevolg, kwam in september 1857 als sergeant bij de dienstdoende schutterij in problemen. Zijn officieren probeerden de dwarse Hofman kwijt te raken door hem over te plaatsen naar de administratieve reserve van 'rustende schutters'. Hofman was er als volgeling van Mozes Salvador de man niet naar om zich er zomaar bij neer te leggen. Hij wilde graag nog wat dienen, ook al omdat hij naar eigen zeggen 'lust gevoelde en regt had' het ereteken voor langdurige, actieve dienst in de schutterij te behalen.[19] Met de overplaatsing uit de dienstdoende schutterij werd hem dat vooruitzicht ontnomen en was bovendien zijn eer in het geding gebracht.

Het bevel zijn wapens en uniform in te leveren kon Albert Hofman naar eigen zeggen onmogelijk opvolgen, omdat hij nog actief dienstdeed bij het brandpiket. In de nacht van 26 op 27 november spoedde Albert Hofman zich dan ook in volle wapenrusting naar een brand, maar hij werd onderweg door enkele van zijn meerderen vastgegrepen en als een gewone misdadiger naar het politiebureau overgebracht. Díe schande was te erg, vond ook een anoniem steunbetuiger, die zich als veteraan van de Tiendaagse Veldtocht geroepen voelde de eer van de Amsterdamse slager te verdedigen:

> Ziedaar dan een Burger, die [...] waarlijk niet ten zijnen genoege (in het holst van den nacht, bij guur en koud weder) zijnen burgerpligt getrouw kwam vervullen, tot loon zijns dienstijvers, als een schoelje, als een landlooper, als een rustverstoorder, als een *malfaiteur* in een *Politiebureau* gebragt en daar in volle wapenrusting gevangen gehouden![20]

Met deze schanddaad werd het conflict tot een tweekamp tussen titanen: slager Hofman versus kolonel J. Staats Boonen, de hoogste bevelvoerder van de Amsterdamse schutterij. De eer en reputatie van beiden kwamen centraal te staan en een weg terug was er daarom niet meer.

De Amsterdamse schuttersraad veroordeelde Hofman tot een boete wegens zijn weigering wapens en uniform in te leveren, maar Hofman ging tegen dat vonnis in beroep bij Gedeputeerde Staten van Noord-Holland. Die stelden hem in het gelijk, waarop de schuttersraad Hofman nogmaals veroordeelde. Ook dit tweede vonnis werd door Gedeputeerde Staten vernietigd. Hofman richtte nu, juli 1858, een adres tot de koning, met het verzoek hem te vrijwaren van verdere pesterijen door zijn meerderen en hem in eer en rechten te herstellen.[21] Vergeefse

moeite: de schuttersraad had zich al eerder in het geheim van 's konings steun verzekerd en bekrachtigde haar vonnis voor de derde maal. Maar ook in derde instantie werd Hofman door Gedeputeerde Staten in het gelijk gesteld. De verzamelde hoofdofficieren van de Amsterdamse schutterij boden daarop bij de koning hun ontslag aan: wanneer Hofman mocht blijven, zouden zij vertrekken. Voor die keuze geplaatst stelde de koning zijn lastige sergeant natuurlijk in het ongelijk. Diens audiëntie bij de minister van Binnenlandse Zaken, grootscheeps aangekondigd met advertenties in het *Algemeen Handelsblad*, de *IJ- en Amstelbode* en het *Amsterdamsch Handels- en Effectenblad*, kon daarin geen verandering meer brengen.[22]

De kwestie Hofman was in menig opzicht exemplarisch voor de wijze waarop de roerige volksmannen en hun vrienden hun strijd voerden. Hofman streed als man uit het volk voor zijn eer en daarmee voor de eer van het volk. Die eer moest hij zien te bevechten op een tegenstander die over oneindig veel meer middelen, macht en aanzien kon beschikken. Kolonel Staats Boonen werd daarom de verpersoonlijking van tirannieke macht en gerechtelijke willekeur, terwijl Hofman zichzelf tot symbool van het voor recht en vrijheid strijdend volk wist te maken. De wijze waarop Hofman de confrontatie aanging was al even illustratief voor wat onder zijn vrienden onder politieke actie werd verstaan. Enerzijds procedeerde hij tot de hoogste instantie om zijn recht te halen en schrok hij er zelfs niet voor terug de koning om ingrijpen te vragen. Anderzijds zocht hij de publiciteit met advertenties in de grote pers. Onder het volk werd bovendien steun gezocht met een serie felle en haatdragende brochures van de hand van Mohrman. Daarin werd de strijd aangegaan met middelen die misschien nog wel doeltreffender waren dan juridische argumenten. Staats Boonen werd grondig beschadigd door hem eerloos te verklaren en als een schertsfiguur af te schilderen. Zelfs durfde Mohrman te suggereren dat de kolonel tijdens het Damoproer – ook toen al was hij opperbevelhebber der schutterij – lafhartig op de vlucht zou zijn geslagen:

Staats Boonen, Staats Boonen
Is 't waarheid, Kolonel!
Dat gij, met moedig overleg,
Kroopt in een vigelant eens weg,
Staats Boonen! Staats Boonen!
Uit vreeze voor 'n rebel?[23]

Een voetnoot moest de vlucht van de kolonel door precisering aannemelijker maken, terwijl tegelijkertijd eventuele aanklachten wegens smaad werden ontdoken: 'Op den zoo beruchten 24 Maart 1848. 't is maar een vraag!'

Met name de aanvraag van eervol ontslag door de gezamenlijke officieren van de Amsterdamse schutterij zette bij Hofmans vrienden kwaad bloed. Als de heren in deze kwestie iets verspeeld hadden, dan was het wel hun eer. Mohrman

en Hofman rekenden aanvankelijk, naar later zou blijken ten onrechte, op de rechtvaardigheid van de vorst:

De Koning zal geen hairbreed wijken
Voor 't zottenspel van zotte rijken.
[...]
Want ondanks Onrecht en Geweld,
Kabaal, Komediespel-vertooning, ...
Wordt *Hofman* aanstonds door den Koning
In Eer en Recht en Rang hersteld.[24]

Helemaal zeker van 'onze ronde Willem III' was men toch ook weer niet. In een tweeregelig naschrift bij zijn *Open brief aan de kitteloorige hoofd-officieren* stelt Mohrman hun een oproer in het vooruitzicht, voor het geval Hofman niet de volledige overwinning zou behalen:

Wordt ge *eervol* ontslagen, ten spijt der kritiek,
Dan breng m' u een heerlijke ketelmuziek.[25]

De kwestie rond het ontslag van de lastige sergeant laat zien hoeveel slagkracht diens 'vrijmoedige vrienden' in Amsterdam konden ontwikkelen. Meer dan een jaar wisten zij met minimale middelen de aandacht van het publiek te trekken en hun invloedrijke tegenstanders de voet dwars te zetten. Die prestatie werd geleverd door een informeel netwerk van radicale volksvrienden uit Mozes Salvadors aanhang, die daarmee bewezen ook op eigen kracht voor het nodige rumoer te kunnen zorgen.

De uitkomst van het gevecht tussen Hofman en Staats Boonen lag al van tevoren vast en de eenvoudige sergeant moest het wel afleggen tegen zijn gezamenlijke superieuren, de koning en diens minister van Binnenlandse Zaken. Maar slager Albert Hofman had de strijd meer dan een jaar lang weten vol te houden en zijn naam als kampioen van en uit het volk was in eigen kring definitief gevestigd. Zijn eervolle reputatie zou slager Hofman nog vele jaren waardig tonen. Albert Hofman, ooit begonnen als naamloos aanhanger van jonkheer Mozes Salvador, bleef tot op hoge leeftijd een eigenzinnig en lastig man, die met zijn kwaliteiten en gebreken aan de wieg van de socialistische arbeidersbeweging in Amsterdam zou komen staan.

Een volledig beeld van wie deel uitmaakten van het informele netwerk van de Amsterdamse volksvrienden was waarschijnlijk ook voor tijdgenoten niet te vormen. Duidelijk was wel dat naast Albert Hofman nog een aantal Amsterdamse dwarsliggers uit het volk op de voorgrond durfden treden. Gerhard Thomas Mohrman vervulde onmiskenbaar een sleutelrol in dit gezelschap. Rusteloos in de weer als schrijver, uitgever en verkoper van zijn eigen oproerige dichtwerkjes was hij de aangewezen figuur om contacten met andere Amsterdamse lastpak-

ken te leggen en te onderhouden. In de tweede helft van de jaren vijftig deed hij dat niet langer vanuit de Pijlsteeg, maar koos hij de Jordaan als vestigingsplaats. Hij zou er niet alleen komen te staan.

In maart 1854 waren de werkjes van Mohrman verkrijgbaar bij hemzelf in de Jordaanse Eerste Egelantiersdwarsstraat. Daarnaast was ook H.H. Huisman, vlakbij in de Nieuwe Leliestraat, bereid gebleken de oproerige verzen en brochures aan de man te brengen.[26] Dat boekhandelaar Huisman niet bij toeval of uit onwetendheid zijn winkelwaar door Mohrman had laten aanvullen, bleek nog geen twee maanden later, toen Hendrik Huisman met veel kabaal ontslag nam als catechiseermeester van de hervormde gemeente en in één moeite door bedankte voor het lidmaatschap van die kerk.

Het was een opzienbarende stap, genomen na jarenlange pesterijen van de kant van het Amsterdamse kerkbestuur. Dat had grote bezwaren tegen de al te vrijgevochten opvattingen van Huisman en weigerde hem uiteindelijk zelfs maandenlang zijn toch al uiterst magere loon te betalen. Door armoe gedreven zou hij zich zelfs aan oplichterij schuldig maken, en een van boombladeren getrokken brouwsel als kruidenthee verkopen.[27] Kreupel, vergroeid en diep gebukt onder zijn bochel verzette Huisman zich tot het uiterste en wist voor de rechter zijn gelijk te halen. Steun vond hij daarbij naar eigen zeggen niet in christelijke kring, maar wel elders:

> Boven verwachting vond ik daar geduld en medegevoel, daar waar ik dezelve het minst verwachtte. 't Is waar, het waren slechts eenvoudige Boekverkoopers[,] niet rijk en ook niet zeer geleerd, [...] maar zij gloeiden van menschenliefde, iets dat men maar volstrekt niet altijd van rijke en Zeer Geleerde Heeren kan zeggen;[28]

Het zullen van mensenliefde gloeiende boekverkoopers als Mohrman zijn geweest, die Huisman ertoe brachten het relaas van zijn gevecht tegen de huichelende dominees openbaar te maken, onder de titel *Adres aan den Eerwaarden Kerkeraad.* In latere jaren zou de sjofele bultenaar Hendrik Huisman, als socialist en voorman van de vrijdenkersvereniging De Dageraad, zijn voormalige broodheren fel blijven bestrijden.

Het contact tussen de zielsverwanten Mohrman en Huisman werd zonder twijfel bevorderd door de omstandigheid dat zij heel dicht bij elkaar in de Jordaan woonden. Nog geringer was echter de afstand tussen twee figuren die ieder een eigen, afzonderlijke verzetstraditie vertegenwoordigden. Het gezin van kleermaker J.L. Abels, een van de oude strijdmakkers van de Duitse communisten van 1848, kwam in 1862 naast de slagerij van Albert Hofman aan de Nieuwezijds Achterburgwal wonen.[29] Een paar jaren later zou zowel Albert Hofman als J.L. Abels lid worden van de Amsterdamse sectie van de Internationale.

De meest spraakmakende vriend van Albert Hofman was zonder twijfel Klaas Ris, sinds 1850 werkzaam als knecht op een houtzaagmolen en vanaf 1863 lid van

De Dageraad. In 1864 zou hij debuteren als brochureschrijver. Zijn eersteling *Een man een man! Een woord een woord!* verscheen (voor eigen rekening) bij Mohrman, die daarmee waarschijnlijk voor het eerst en voor het laatst iets anders dan eigen werk uitgaf.[30] In zijn eerste brochure liet Klaas Ris zich kennen als een minstens zo zelfbewuste en onbuigzame lastpak als zijn vrienden. Na een hoogoplopend conflict met zijn meerderen was hij ontslagen als 'pijpvoerder' bij de Amsterdamse brandweer. Dat conflict verliep volgens het inmiddels bekende patroon. Klaas Ris meende recht te hebben op een bedrag aan premies, dat de gemeente weigerde uit te betalen. Vastbesloten zich niet bij die weigering neer te leggen, schreef Ris een open brief in het *Nieuw Amsterdamsch Handels- en Effecten Blad* van 17 september 1863, wendde zich tot de gemeenteraad, de brandraad, burgemeester en wethouders, de rechter en uiteindelijk tot de koning, die hem weer terugverwees naar B&W.[31] Omdat het onmogelijk bleek zijn recht te halen, meende Ris in 1864 in zijn brochure:

> zijne toevlucht te moeten nemen tot het spreekwoord: Eendragt maakt magt, en het oude en nieuwe personeel van het brandwezen op een bepaalden tijd en plaats (bij voorkeur in de nabijheid van het stadhuis) bij een te roepen.[32]

Zoals in Mohrmans oproep voor een vrouwendemonstratie tegen de boteraccijns uit 1857, leek de herinnering aan Karl Hanckes mislukte werklozendemonstratie op de Dam ook in dit voorstel van Klaas Ris door te schemeren.

Hoewel de beoogde bijeenkomst van brandweerlieden 'in de nabijheid van het stadhuis' nimmer heeft plaatsgevonden, gaf Klaas Ris de moed niet op. Niet minder dan vijf brochures zou hij aan de niet uitbetaalde 33 gulden en 30,5 cent wijden.[33] Nog in 1887, een kwart eeuw na het ontstaan van de kwestie, viel Ris de parlementaire enquêtecommissie die de toestand in fabrieken en werkplaatsen moest onderzoeken, met zijn grieven lastig. Het was precies dezelfde halsstarrigheid die Albert Hofman en Hendrik Huisman aan de dag hadden gelegd in hun strijd met schutterij en hervormde gemeente. Net als zij zou Klaas Ris tot de oprichters van de Internationale in Amsterdam gaan behoren en tot aan zijn overlijden in 1902 als een alom gerespecteerd patriarch onder de Amsterdamse socialisten verkeren.

De vrijmoedige volksvriend Mohrman, centrale figuur in deze kring van Amsterdamse dwarsliggers, overleed in december 1868. Het netwerk waarin hij zo'n centrale rol had gespeeld zou na zijn dood mede vormgeven aan de totstandkoming van een socialistische arbeidersbeweging in Amsterdam. In die latere beweging vormden Mohrmans vrijmoedige vrienden een levende schakel met het roerige verleden van de radicale volksmannen. Hun inbreng heeft ontegenzeggelijk veel bijgedragen aan de actievormen en politieke stijl die de beweging in Amsterdam kenmerkten. Beter dan wie ook wisten zij hoe het enthousiasme van het publiek kon worden gewekt met volksvergaderingen en haatdragende spotliederen, en hoe de tegenstander de voet kon worden dwars gezet met adressen,

petities, ingezonden stukken en slepende rechtszaken. De kwesties waarin Hofman, Huisman en Ris verzeild raakten, mochten strikt persoonlijk of zelfs triviaal schijnen, met een beroep op grootheden als eer, recht en vrijheid konden zij aan de volkszaak dienstbaar worden gemaakt. Dat überhaupt sprake kon zijn van het volk en de volkszaak als politieke categorieën, was een verdienste van de volksmannen. In de strijd voor de 'heilige rechten des volks' waren het bovendien juist mannen als Albert Hofman, Klaas Ris en Hendrik Huisman die met de nodige humor en zelfrelativering het leven in de soms wel erg serieuze kring van socialisten veraangenaamden.